

A Debrecen helytörténeti irodalma című bibliográfia módszertani tanulságai

A válogatás

Az összeállító gondolatai*

Személyes vallomással kezdem: életem egyik főművének tekintem ezt a bibliográfiát. Mint ahogy a kötet elején olvasható tájékoztatóban is leírtam, mintegy harmincöt esztendő adatgyűjtő munkájának terméke. S ha valaki egy kicsit előbbre lapoz, még egyszer találkozik ezzel a számmal: a véletlen úgy hozta, hogy házasságkötésünk harmincötödik évfordulója csaknem egybeesett a bibliográfia megjelenésének időpontjával. Úgy érzem, a feleségem megértő türelme, szerető támogatása nélkül ez az összeállítás sem születhetett volna meg. Köszönettel tartozom munkahelyi vezetőimnek, a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár igazgatóinak, *Arató Attilának*, *Simon Zoltánnak* és *Gellér Ferencné Hajnalkának*, hogy három és fél évtizeden keresztül segítették törekvéseimet.

A mostani előadásomban – vagy inkább hangoz meditatációmban – a *Debrecen helytörténeti irodalma* címmel közzétett bibliográfia módszertani vonatkozásairól szeretnék néhány gondolatot elmondani. Az összeállítás – már csak méreteinél (több mint hatszázhatvan oldal) fogva is számtalan metodikai kérdést vetett és vethet fel. Ezek mindegyikére a behatárolt időkeretben nem térhetek ki, csupán azokra szorítkozom, amelyek megítélésem szerint általánosítható tanulságokkal szolgálhatnak a helyismereti-helytörténeti bibliográfiák összeállítói, és talán más bibliográfusok számára is. Négy kérdéskört próbálok érinteni: a válogatás, a szerkesztés, majd lényegesen rövidebben a tételalkotás és a mutatózás problémáját.

Magam is egyetértek azokkal, akik úgy vélik: mindegyik bibliográfia a dokumentumtermés egészéből, vagyis a teljességből válogat – ilyen vagy olyan szempontok szerint. A helytörténeti bibliográfiáknál az elsődleges kritérium a lokális kötődés, közelebbről az adott hely múltja; minden egyéb ennek alárendelten jelenik meg.

A szóban forgó esetben a gyűjtőkör kijelölésénél meghatározó ténynek bizonyult, hogy az összeállítás egy ötkötetes várostörténeti összefoglalás sorozatát zárta le, akár annak függeléként is felfogható. És azért jelent meg hetedik kötetként, mert közben napvilágot látott a – szintén a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár műhelyében készült – mutató kötet is. Megbízóim (a városi önkormányzat illetékes vezetői) és magam is úgy véltük, hogy a bibliográfiának többféle feladata lehet. Szám szerint hármat jelöltünk meg:

a) a Debrecen múltjáról nyomtatásban megjelent közlemények számbavételével képet adni a város helytörténetírásának több mint másfél évszázadáról, és ezzel felmutatni az itteni műhelyek, helytörténészek hozzájárulását a hazai historiográfia fejlődéséhez;

b) a helytörténeti irodalom bibliográfiai regisztrálásával tájékoztatási segédletet nyújtani a most és a jövőben folyó kutatásokhoz, ráirányítva a figyelmet a feltáratlan vagy alig feltárt területekre, a még nem vizsgált kérdésekre, jeles személyekre is;

c) segíteni a városvezetés döntés-előkészítő munkáját, a pedagógusok, az újságírók, a könyvtárosok ismeretközvetítő tevékenységét, az iskolai tanulók, az egyetemi és főiskolai hallgatók tanulmányi kötelezettségeinek teljesítését, a honismereti mozgalom akcióit és a helytörténeti szakkörök, klubok működését, a spontán érdeklődők tájékozódását. Reméltük, reméljük továbbá, hogy a városnak a magyar történelemben játszott számottevő szerepe (egyebek között kétszer is ideiglenes főváros volt) okán feltételezhető: az összeállítás az országos történeti folyamatok jobb, alaposabb megismerését is előmozdíthatja.

* A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Bibliográfiai Szekciójának 2003. április 15-ei ülésén, az Országos Széchényi Könyvtárban elhangzott előadás szövege.

A kötet nem előzmény nélküli. Mint említettem, könyvtári munkakörömből fakadóan immár harmincöt éve foglalkozom a debreceni bibliográfiai adatok gyűjtésével, két kurrens bibliográfiai sorozatot szerkesztek (bő két és fél évtizede), több retrospektív összeállítást publikáltam. Támaszkodhattam a több mint negyven esztendővel ezelőtt közreadott *Debreceni bibliográfia* és más címjegyzékek történeti tételeire is. Természetesen kiegészítő anyaggyűjtést is kellett végezniem.

Előre felmérhető volt, hogy a várostörténeti sorozatba szánt bibliográfia terjedelmes lesz. Később kiderült, hogy helyesen becsültem meg a mennyiséget: a kötet végül is 10 304 számozott tételt tartalmaz, de ha hozzávesszük a tételekben szereplő analitikus leírásokat, az összevontan leírt sorozatok darabjait és az ugyancsak számozatlan recenziókat, ez a szám alighanem meghaladja a tizenötezret. És ez úgy jött össze, hogy meglehetősen szigorú válogatási elveket alkalmaztam; más megközelítésben: a gyűjtőkört eléggé gondosan körülhatároltam. Eközben a problémák, dilemmák feloldására igyekeztem mérlegelni a külföldi és hazai tapasztalatokat, példákat.

Mindenekelőtt – elsődlegesen a várható nagy mennyiség miatt – a feltárt dokumentumok *formai* határait kellett meghúzni. Az egyértelmű volt – és erre már utaltam –, hogy kizárólag a nyomtatott közlemények jöhetnek számításba. Sajgó szívvel bár, mégis úgy határoztam, hogy a könyveket, a gyűjteményes kötetekben (beleértve az évkönyveket, iskolai értesítőket, kalendáriumokat és hasonlókat) közzétett írásokat és a folyóiratcikkeket (köztük a recenziókat) tartalmazza a bibliográfia. Tehát eltekintettem az újságok, vagyis a napi-, heti- és kétheti lapok cikkeinek számbavételétől (kivéve azokat az orgánumokat, amelyek később folyóiratként jelentek meg). Tettem ezt annak tudatában, hogy olykor az újságok, különösen a szinte folyóirat-szerepet betöltő hetilapok (pl. Orvosi Hetilap, Debreceni Protestáns Lap) fontos helytörténeti, életrajzi dolgozatokat, hézagpótló forrásszövegeket publikáltak. A következetesség követelménye és a többször emlegetett terjedelmi korlátok viszont azt diktálták, hogy ne engedjek a szakmai csábításnak. A felsorolt nyomtatott közlemények közül elsősorban a helytörténeti feldolgozásokat, a forráspublikációkat és az érdemi információkat

magukban foglaló visszaemlékezéseket, interjúkat választottam ki. Vállalva a mindenkori szelekció kockázatát, a helyi kiadványok és a másol megjelent periodikumok mellett a fontosabbnak vélt ún. országos munkák (monográfiák, szintézisek stb.) közül is leírtam azokat, amelyekben hosszabb, összefüggő részletek foglalkoznak a város múltjával. A szórványos helyi adatokat viszont nem tüntettem fel, és mellőztem a lexikonok helyi szócikkeinek felvételét.

Sokkal könnyebb volt a *kronológiai* határok kijelölése, bár ez a döntés sem volt egyszerű. Magától értetődik, hogy az ún. tárgyidőt tekintve határ nem szabható, vagyis a város múltjának egészét – a kezdetektől, az első régészeti leletektől napjainkig – tükröző irodalmat regisztrálni kellett. Ebből következett, hogy a megjelenési időt illetően is csak praktikus okokból alkalmazható megkötés. A megbízóimmal végül úgy állapodtunk meg, hogy az államalapítás millenniumának évében, vagyis a 2000-ben kiadott írásokkal bezárólag rögzítem az adatokat. Mi akkor itt a probléma? – tehető fel a kérdés. És a válasz: a válogatás során azokat a publikációkat emeltem ki, amelyek tárgyalásmódja történeti; idegen szakkifejéssel élve, amelyek diakronikus közleménynek minősülnek. Vagyis elhagytam az ún. szinkronikus anyagot (egyetlen kivétel a megyei statisztikai évkönyv). Voltaképpen ezt kívántuk kifejezni a bibliográfia címével is.

Földrajzilag Debrecen jelenlegi közigazgatási területét vettem alapul, tehát a városhoz csatolt Józsa helytörténeti anyaga is szerepel. Ugyanakkor a történetiség elvét érvényesítve indokoltnak látszott a korábban a városhoz tartozó Hortobágy történeti irodalmának feltárása is.

Tematikailag a helytörténet korszerű, számomra egyedül elfogadható komplex megközelítéséből, értelmezéséből indultam ki. A bibliográfia e téren átfogó, felöleli valamennyi szakterület történeti vonatkozásait, beleértve az ún. történeti segédtudományok (régészet, heraldika, történeti névtan stb.) és a határterületek (pl. irodalom- és művészettörténet, néprajz) irodalmát, az utóbbiakat azonban csak válogatva. Ugyancsak a mai felfogást alkalmazva a természetföldrajzi feltételeket, azok változásait tárgyaló művek fontosabb darabjainak a regisztrálására is kísérletet tettem. Elengedhetetlen volt a szelekció a városban élt vagy rövidebb-hosszabb ideig itt munkálkodó személyek életrajzát, pályáját

vagy annak valamely szakaszát bemutató írásoknál. Gyanúm szerint ezek körében játszhatott leginkább szerepet az elkerülhetetlen szubjektivitás, bár a nevek kiválasztásában megpróbáltam a hűvös tárgyilagosság álláspontján maradni. Általában (hacsak nem hézagpótlóak) kihagytam az évfordulós köszöntéseket és az érdektelen megemlékezéseket, viszont rögzítettem a nekrológok adatait. Talán méltányolható szempont, hogy a jeles, országos rangú írók, költők és képzőművészek (pl. Csokonai, Gulyás Pál, Medgyessy Ferenc) alkotásairól született esztétikai elemzéseket (néhány kivétellel) mellőztem, hiszen ezek a közlémények sokkal inkább egy irodalomtudományi, illetve művészettörténeti bibliográfiába illenek. Követtem az országos gyakorlatot, és az összeállításba felvettem a helytörténeti forrásokat és feldolgozásokat őrző közgyűjtemények (könyvtárak, múzeumok, levéltárak) történeti irodalmát. Bekerültek a helytörténetírás elméleti és módszertani kérdéseit taglaló helyi közlémények címei is.

A vázolt gyűjtőköri határokon belül a bibliográfia teljességre törekvő, de – természetesen – *nem teljes*. Nem, mert a Debrecen történetére vonatkozó, különböző tematikájú írások valamennyi közlési helye a nagyfokú szórtság miatt a feltárás mai szintjén elérhetetlennek látszik.

A szerkesztés

Minden nyomtatásban megjelenő bibliográfiában – hacsak nem mechanikus elrendezésű – komoly dilemma az optimális szerkezet kialakítása. Jelen esetben valamelyest megkönnyítette a döntést, hogy az összeállítás egy várostörténeti sorozat tagjaként készült, látott napvilágot. Úgy véltem, nemcsak illendő, hanem célszerű is a sorozat egészéhez igazodni, azaz elsődleges rendező elvként a kronológiai bontást, mégpedig az ún. tárgyidő szerinti csoportosítást alkalmazni. Másként, konkrétan kifejezve: a *Debrecen története* c. szintézis periodizációjához igazítottam a bibliográfia időrendi tagolását, s így módon öt időrendi fejezet jött létre: a kezdetektől 1693-ig, 1693–1849, 1849–1918, 1918–1944, 1944-től napjainkig. Ezek előtt kapott helyet az ún. általános, az összefoglaló és a több (legalább három) korszakot érintő művek nagy csoportja, és itt sorolom fel a természeti viszonyokat bemutató írásokat is. Az utolsó, hetedik

fejezetben található a helytörténetírással foglalkozó közlémények címadatai.

Hosszas töprengés után jutottam arra az elhatározásra, hogy az első, ún. átfogó írásokat tartalmazó részben helyi személyekre vonatkozó tételek (egy-két kivételtől eltekintve) nem lesznek, akkor sem, ha életútjuk két vagy három fenti perióduson is átívelt (elsősorban XIX–XX. századi személyiségekről van szó). A róluk szóló írások beosztása nem volt egyszerű feladat. Végül azt a megoldást választottam, hogy az életpálya egészét tárgyaló publikációkat lehetőleg oda soroltam, amelyik időszakhoz munkásságuk java része vagy debreceni szakasza kötődik; ha viszont pontosan datálható időszakról szól az írás, a megfelelő periódusnál található meg a bibliográfiai tétele (pl. Móricz Zsigmond, Holló László, Karácsony Sándor).

A fejezeteken belül az áttekinthetőség kedvéért tematikai alfejezeteket, majd szükség szerint témacsoportokat, itt-ott alcsoportokat – leginkább a jeles személyiségek címadataival – alakítottam ki. Nem látszott indokoltnak a feldolgozások és a forrásközlemények különválasztása (ami egyébként az esetek tetemes hányadában nem is lehetséges), mert a felhasználót az egy témára vagy kérdésre vonatkozó irodalom együtt érdekli. Mindegyik fejezet, illetve alfejezet, témacsoport, alcsoport élére kiemeltem a tárgykör bibliográfiáit és – sajátos kísérletként, mintegy nagyobb nyomatékkal irányítva rá a figyelmet az ún. anyasorozatra – a *Debrecen története* c. összefoglalás megfelelő köteteit, résztanulmányait.

A tematikai bontás a hat időrendi fejezeten belül rendszerint ismétlődik, bár az egyes korszakok sajátosságai miatt néhol szükséges volt eltérő megoldásokat alkalmazni. Talán nem érdektelen, ha röviden ismertetem, miként is tagolódtak (alapvetően, általában) az egyes fejezetek: átfogó köztörténeti írások – politika – városi élet (itt: közigazgatás; városkép; népesség, társadalom, életmód; egészségügy) – gazdaság (mező- és erdőgazdaság; ipar; kereskedelem; közlekedés; hitelélet) – egyházak – művelődés (oktatás; irodalom; művészetek; nyomda és könyvkiadás; sajtó; könyvtárak; múzeumok; levéltárak).

(Közbevetőleg jegyzem meg: természetesen elképzelhető olyan szerkezet is, ahol a tematikai elrendezés az elsődleges. Ám ez esetben az egyes tematikai fejezeteket kellett volna az anyag ha-

talmas mennyisége miatt kronológiailag tagolni. Éppen ezért célravezetőbbnek látszott mégis csak a szintézis beosztását követni, némi túlzással: azt „leképezni”).

Számomra magától értetődőnek tűnt, hogy a végső szerkezeti egységeken belül a bibliográfiai tételeket a közlemények megjelenésének időrendjében, közelebbről: évről-évre közöljem. Ezáltal ugyanis a jegyzék a tárgykör történeti kutatásának fejlődését is tükrözi. Nehezebb volt megtalálni a megoldást arra, hogy egy-egy esztendőn belül miként soroljam fel a publikációkat. Előbb az önálló kiadványokat, illetve a gyűjteményes kötetekben közreadott, majd az évkönyvekben és iskolai értesítőkben, aztán a folyóiratokban napvilágot látott írásokat említettem, a szóban forgó év végére kerültek a következő esztendőre datált naptárak. A cikkgyűjteményekben is közzétett újságcikkeket az első megjelenés időpontjánál említettem meg, a szerző neve után szögletes zárójelben jelölve az eredeti évszámot. Ezek a leírások mindig a naptárak előtt találhatók.

A tételalkotás

A bibliográfiai leírások a jelenleg érvényben lévő nemzetközi szabvány szellemében születtek, ám egyszerűsített formában. Terjedelmi, gazdaságossági megfontolásokból csak az azonosításhoz elengedhetetlenül szükséges adatokat tartalmazzák. Ezért hagytam el a kiadó jelölését is. Ugyanakkor úgy gondoltam, a sorozatcímet érdemes feltüntetni. Nem takarékoskodtam az annotációkkal sem, bár a közlemény tartalmáról kiegészítő, eligazító felvilágosítást nyújtó megjegyzéseket igyekeztem minél tömörebben megfogalmazni, és ezeket nem külön sorba, hanem folytatólagosan, de kurzívval és szögletes zárójelben szedtem. A leírásokban rövidítéseket is gyakran alkalmaztam, leginkább a két vagy több szóból álló folyóiratok és évkönyvek, kalendáriumok címeit kurtítottam.

A pontos adatközlés és a megbízható, hiteles annotációk érdekében a dokumentumok mind egyikét igyekeztem kézbe venni és autopszia alapján megalkotni a tételeket. Be kell vallanom: a nagyarányú szórtság miatt ez nem mindig sikerült, vagyis a közlemények csekély hányadának címadatait más bibliográfiák nyomán közlöm.

A sokszor emlegetett terjedelmi okok késztettek arra, hogy a tételalkotás során a szokásos-

nál gyakrabban és főleg bátrabban éljek az összevonás lehetőségével, elsősorban a sorozatos közlések (pl. kurrens bibliográfiák, régészeti lelőhely-kataszterek, statisztikai évkönyvek, folytató kronológiák) leírásainál. Az egyazon személyről megjelent nekrológokat is egy tételbe hoztam össze. A gyűjteményes kötetek ugyanazon tematikai alfejezethez, témacsoporthoz tartozó részközleményeit rendszerint szintén együtt említettem. Az előző csoportnál a mellérendelt tételeket a sor közepén látható ponttal, az analitikus tételeket pedig egy visszafelé (a sor eleje felé) mutató nyíllal választottam el, különböztettem meg az első helyen szereplő, számozott leírástól. Nem képeznek önálló tételt a recenziók sem; ezeket az ismertett mű után soroltam fel, dőlt betűvel. Az összevonásokkal, valamint a mellérendelt és analitikus tételek, továbbá a recenziók kisebb méretű betűvel történt szedésével meglehetősen sok helyet takarítottam, takarítottunk meg.

Az összeállításban minden bibliográfiai leírás csak egyszer szerepel. A tartalmi átfedéseket utalásokkal jeleztem. Elsősorban ez tette szükségessé a tételek sorszámozását, ami aztán a mutatózást is megkönnyítette.

A mutatók

Egy ilyen méretű bibliográfia igencsak csonka lenne az eligazodást, a visszakeresést segítő mutatók nélkül, amelyek a leírásokban és az annotációkban fellelhető információkra egyaránt visszautalnak. A mutatók együttesen közel nyolcvan apró betűs oldalt foglalnak el, vagyis a terjedelem több mint egytizedét, körülbelül tizenöt-tizenhat százalékát.

Mint ahogy már szó esett róla, a *Debrecen története* c. szintézishez munkatársaimmal készítettünk egy mutató kötetet, amelyben a személy-, a földrajzi és a testületi nevek, továbbá az időrendi adatok szerepelnek. Úgy véltem, a bibliográfiából elmaradhat a kronológiai index, a másik hármát viszont megcsináltam.

A szerzői és az ún. tárgyi személyneveket együtt sorolom fel, az utóbbiak tételszámait kurzíválva. A szerző fogalmát a könyvtári gyakorlathoz igazodva tágran értelmeztem, vagyis az összes érdemi szellemi közreműködő (szerkesztő, összeállító, sajtó alá rendező stb.) nevét feltüntettem.

A nyugdíjas közalkalmazottak munkajogi helyzete

A földrajzi mutató a város és a környék különböző földrajzi egységei (ideértve a városrészeket, utcákat, tereket stb.) mellett a többi előforduló települést, tájat, országot, világrészt is tartalmazza.

A területi mutató – megint csak a szabvány szellemében, értelmezésében – az intézményekről, szervezetekről, pártokról, egyesületekről, gazdasági egységekről, folyóiratokról, könyvsorozatokról stb. tájékoztat. Szeretném hinni, hogy ha nem is teljes mértékben, de valamelyest pótolja a kétségkívül hiányzó, részletesebb tárgymutatót. (Talán egyszer majd ennek összeállítására is lesz idő, vagy egy-két informatikus könyvtáros szakos hallgató házi feladatként elkészíti.)

Hogy a tartalmi ismertetés teljes legyen, elmondom, hogy a bibliográfiai leírásokban alkalmazott rövidítéseket külön jegyzék oldja fel. A feldolgozott (átnézett) periodikumok (évkönyvek, folyóiratok és évfolyamaik), valamint az ugyancsak feltárt bibliográfiák, repertóriumok listáját pedig a forrásjegyzék közli.

*

Befejezésül e fórumon is szeretném köszönetet kifejezni mindazoknak, akik anyagilag vagy erkölcsileg támogatták a *Debrecen helytörténeti irodalma* c. bibliográfia megjelenését. Külön is köszönöm a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárnak, hogy évkönyvében immár harminc esztendeje helyt ad a megye helytörténeti irodalmát feltáró kurrens bibliográfiának, amely szilárd alapját képezhette a mostani összeállításnak.

Mondanivalómat azzal a reménnyel zárom, hogy nem volt haszontalan megosztani a jelenlévőkkel dilemmáimat, tapasztalataimat, és az elmondottak talán – mint ahogy a meghívóban olvasható cím is ígérte – némi tanulsággal is szolgáltak.

Bényei Miklós

Régebben a „nyugdíjba vonulás” ténye szorosan összekapcsolódott a munkaviszony megszűnésével. Amikor valaki elérte az előírt életkort, „nyugdíjba ment”, esetleg pár évet még rádolgozott. A nyugellátásra azonban csak állása megszűnését követően számíthatott. A szabályozás több szempontból is ellentmondásos volt, ugyanis a munkajogi jogviszonyt „összemosta” a társadalombiztosítási jogviszonnyal, holott bár ezek egymással több ponton kapcsolódó jogviszonyok, mégis egymástól különböző szabályozásról van szó. A munkavégzésre irányuló jogviszony ugyanis a munkáltató és a munkavállaló viszonyát, kapcsolatrendszerét szabályozza, míg a társadalombiztosítási jogviszony alapvetően egyfajta kötelező biztosítási jellegű jogviszony. Az egyén (és rá tekintettel a mindenkori munkáltató) járulékot fizet, majd bizonyos feltételek bekövetkezése esetén (általában előírt szolgálati idő és meghatározott életkor elérése) alanyi joga van a biztosítási szolgáltatásra, azaz arra az életjáradékra, amit közismerten *nyugdíjnak* neveznek.

A hatályos szabályozás szerint tehát nem feltétele a nyugdíjszolgáltatás igénybevételének a közalkalmazotti jogviszony megszüntetése, a közalkalmazott nem köteles nyugdíjba vonulni. Több lehetősége van. Egyrészt megteheti, hogy nyugdíjjogosultságának elérését követően megigényli a szolgáltatást, és emellett tovább dolgozik, vagy nem igényli meg a szolgáltatást és tovább dolgozik, vagy a szolgáltatás igénybevétele mellett felhagy aktív kereső tevékenységével. Azon közalkalmazott számára, aki még elég energikusnak érzi magát és elégedett a munkahelyével, a nyugdíjszolgáltatás igénybevétele + a közalkalmazotti jogviszony fenntartása a leginkább kedvező, ebben az esetben jár a legjobban anyagilag.

A Kjt. 37/B. § (1) bekezdés értelmében az minősül nyugdíjasnak, aki

„a) a hatvankettedik életévét betöltötte és az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati idővel rendelkezik (öregségi nyugdíjra való jogosultság), illetve

b) az a) pontban említett korhatár betöltése előtt öregségi nyugdíjban, vagy